

Лекція з Теми «Поняття, предмет, принципи та система сімейного права»

(2 години)

Мета лекційного заняття: ознайомити студентів зі змістом поняття «сім'я», розкрити значення цього суспільного-правового явища; надати уявлення про підстави створення сім'ї та розкрити зміст цих підстав; розкрити нормативно-правове регулювання сімейних відносин; розкрити поняття «родинність» та «свояцтво»; охарактеризувати пряму (висхідну та низхідну) та побічну лінію споріднення; охарактеризувати предмет, систему та принципи сімейного права; надати характеристику сімейних відносин за правовою природою; розкрити особливості сімейних відносин; охарактеризувати суб'єктів сімейних відносин; дати уявлення про систему сімейного права, пояснити різницю між його загальною та особливою частинами; дати визначення та охарактеризувати принципи сімейного права; розкрити поняття «джерела сімейного права»; охарактеризувати основні нормативно-правові акти, які в сукупності складають сімейне законодавство; надати детальну характеристику Сімейного кодексу України як основного кодифікованого акта сімейного права.

План лекційного заняття:

1. Поняття сім'ї.
2. Предмет і система сімейного права.
3. Джерела правового регулювання сімейних відносин.

Рекомендовані нормативно-правові акти

Конституція України від 28.06.1996 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. (із змінами). № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (із змінами). № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. (із змінами) № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2398-17#Text>.

Про забезпечення здійснення закордонними дипломатичними установами України повноважень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2023 р. № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2023-%D0%BF#Text>.

Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (назва із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 2690/5 від 28.08.2019}) : Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. (із змінами) № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>.

Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України : Наказ Міністерства юстиції України, МЗС України від 23.05.2001 р. (із

змiнами) № 32/5/101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-01#Text>.

Порядок розгляду вiддiлами державної реєстрації актів цивiльного стану – учасниками пiлотного проекту заяв у сферi державної реєстрації актів цивiльного стану, поданих через мережу Інтернет : Наказ Мiнiстерства юстиції України; Порядок вiд 09.07.2015 р. № 1187/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0813-15#Text>.

Деякi питання організації роботи вiддiлiв державної реєстрації актів цивiльного стану в умовах воєнного стану : Наказ Мiнiстерства юстиції України вiд 16.06.2022 р. (з змiнами) № 2512/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0674-22#Text>.

Порядок надання платних послуг вiддiлами державної реєстрації актів цивiльного стану : Роз'яснення Мiн'юсту України; вiд 25.08.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0058323-11#Text>.

1. Поняття сiм'ї

Сiм'я вiдiграє важливу роль у вихованнi дитини, становленнi особистостi, функціонуваннi суспiльства. Розумiння поняття сiм'ї на кожному етапi розвитку суспiльних вiдносин зазнавало змiн. Багатограннiсть правової природи цього соціального явища обумовлює складнiсть у формулюваннi його дефiнiції.

Сiм'я – особи, якi спiльно проживають, пов'язанi спiльним побутом, мають взаємнi права та обов'язки (ч. 2 ст. 3 СК України).

Пiдстави створення:

- 1) шлюб;
- 2) кровне спорiднення;
- 3) усиновлення;
- 4) iншi пiдстави, не забороненi законом i такi, що не суперечать моральним засадам суспiльства (ч. 4 ст. 3 СК України).

Регулювання:

- 1) звичаї;
- 2) норми моралi;
- 3) догми релiгiї;
- 4) договори;
- 5) норми права. Сiмейнi вiдносини регулюються «лише у тiй частинi, у якiй це є допустимим, можливим з точки зору iнтересiв iх учасникiв та iнтересiв суспiльства» (ч. 3 ст. 7 СК України). Тому поняття сiмейних вiдносин ширше за поняття сiмейних правовiдносин.

Родиннiсть (кровне спорiднення) i свояцтво. Родиннi зв'язки є однiєю з пiдстав виникнення сiмейних правовiдносин. СК України не вмищує визначення поняття «родиннiсть». **Родиннiсть** – кровний зв'язок осiб, що походять один вiд одного чи вiд спiльного пращура. До осiб, що походять один вiд одного, належать пращури та iхнi нащадки як чоловiчої, так i жiночої статi (прадiд, дiд, мати, дочка, онук, правнук та iн.). Крім того, iснує також поняття походження осiб вiд спiльного пращура, до яких належать рiднi i двоюрiднi брати та сестри, дядьки (тiтки), племiнники (племiнницi). Родинна лiнiя може бути прямою чи побiчною та подiляється на висхiдну та низхiдну. **При прямiй лiнiї** родиннiсть

ґрунтується на походженні однієї особи від другої (походження сина (дочки) від матері). **Пряма низхідна лінія** визначається від пращурів до нащадків (напр.: прадід, дід, мати, дочка, онук). **Пряма висхідна лінія** визначається від нащадків до пращурів (напр.: онука, син, батько, баба, прадід). За **побічної лінії** родинність ґрунтується на походженні осіб від спільного пращура (походження рідних сестер (братів) від матері, двоюрідних братів (сестер) від спільних діда та баби). Розрізняють також **повнорідну родинність** – наприклад, походження рідних братів, сестер від спільних батька, матері; і **неповнорідну родинність** – походження рідних братів (сестер) від різних батька чи матері. Неповнорідна родинність також буває **єдинокровною** (походження неповнорідних братів та сестер від одного батька); **єдиноутробною** (походження неповнорідних братів та сестер від спільної матері). У разі, коли в сім'ю входять діти, в яких немає ні спільної матері, ні спільного батька, ці діти називаються **зведеними** стосовно один одного (зведені брати, сестри). **Свояцтво** – це відносини між родичем одного з подружжя і другим з подружжя, а також між родичами кожного з подружжя. Свояцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні. Підставою для виникнення відносин свояцтва є укладення шлюбу. Підставою для їх припинення – розірвання шлюбу. Виняток з цього правила – продовження відносин свояцтва після смерті одного з подружжя або розірвання шлюбу, в якому залишились діти (дитина).

Для родинності (кровного споріднення) характерним є також поняття ступеня споріднення, яке визначає близькість кровного споріднення. **Ступінь кровного споріднення** – це кількість народжень, що пов'язують між собою двох осіб, які перебувають у родинних зв'язках. При цьому народження нащадка не враховується. Наприклад, мати і дочка знаходяться у першому ступені споріднення, бабуся і онук – у другому. Рідні брати і сестри – у другому, бо для виникнення між ними родинних зв'язків необхідно два народження – брата і сестри. **Близькими родичами** є родичі по прямій лінії кровного споріднення, а також рідні брати і сестри побічної лінії споріднення.

Отже, необхідно знати нормативне визначення поняття «сім'я», надане у ст. 3 СК України. Знання дефініції будь-якого поняття дозволяє виокремити його основні ознаки, що, в свою чергу, дозволяє зрозуміти сутність відповідного поняття.

2. Предмет, система та принципи сімейного права

Сімейне право (далі – СП) – це система правових норм, спрямованих на врегулювання особистих немайнових та майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, опікунами, піклувальниками та підопічними, патронатними вихователями та їх вихованцями, інших сімейних відносин між членами сім'ї та родичами.

Предмет правового регулювання СП – відносини між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, рідними братами і сестрами, бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком, а у випадках, визначених законом, між іншими членами сім'ї та родичами.

Характер сімейних відносин за правовою природою:

- 1) особистий немайновий;
- 2) майновий.

В першу чергу, сімейні правовідносини мають особистий немайновий характер, і вже в другу чергу характеризуються майновим характером. Майнові правовідносини випливають з особистих: спочатку є споріднення, шлюб, а вже потім виникають майнові відносини.

Особливості сімейних відносин:

- 1) специфічні юридичні факти як підстави їх виникнення (шлюб, народження дитини, усиновлення, договір патронату та ін.);
- 2) суб'єктами є лише фізичні особи;
- 3) сімейні права та обов'язки є невідчужуваними (їх не можна продати, подарувати, заповісти);
- 4) в регулюванні цього виду суспільних відносин тісно переплітаються норми права з нормами моралі, звичаями, релігійними канонами.

Суб'єктами сімейних відносин є фізичні особи. Окремі елементи їх правоздатності в сімейному праві виникають не з моменту народження, а з досягненням певного віку (наприклад, право на шлюб виникає в особи з досягненням шлюбного віку). Натомість до досягнення повноліття дитина може вчиняти певні юридично значимі дії самостійно, без згоди батьків чи інших законних представників (наприклад, з семи років давати згоду на зміну свого прізвища в разі зміни прізвища обома батьками (ст. 148 СК України), з десяти років давати згоду на визначення свого місця проживання (ст. 160 СК України) тощо).

Система СП – структура, елементами якої є сімейно-правові норми та інститути, розміщені у певній послідовності. Система СП складається з двох частин.

Загальна частина – містить норми, які стосуються усіх сімейних правовідносин, зокрема, що визначають засади та джерела їх правового регулювання, коло учасників, підстави застосування до сімейних відносин цивільного законодавства, а також аналогії закону чи аналогії права, порядок реалізації сімейних прав, обов'язків та механізм їх захисту.

Особлива частина – сукупність інститутів, кожен з яких регулює визначений різновид сімейних відносин, наприклад, інститути шлюбу, материнства (батьківства), правового режиму майна подружжя, батьків та дітей, аліментів, форм виховання дітей, що залишились без батьківської опіки та ін.

Принципи СП – основні засади, керівні ідеї, відповідно до яких здійснюється сімейно-правове регулювання суспільних відносин.

Основні принципи СП:

- 1) одношлюбність (моногамія) (ст. 25 СК України) – означає, що громадяни можуть одночасно перебувати тільки в одному шлюбі;
- 2) свободи і добровільності при укладенні шлюбу (ст. 51 Конституції України, ст. 24 СК України) – означає, що вибір дружини, чоловіка громадянами України здійснюється з їх власного бажання; держава гарантує

захист інтересів особи, право якої на вільний вибір дружини, чоловіка порушено;

3) свобода розірвання шлюбу (ст. 105 СК України);

4) повна рівність чоловіка і жінки в особистих та майнових правах (ст.ст. 21, 24, 51 Конституції України, ст. 7 СК України);

5) моральності та матеріальної підтримки членів сім'ї (ч. 2 ст. 51 Конституції України, ст. 180 СК України).

Отже, визначення сімейного права як галузі права є теоретичною напрацюваннями, натомість знання загальнотеоретичного визначення поняття «галузь права» дозволяє сформулювати дефініцію будь-якої галузі, враховуючи особливості суспільних відносин, що регулюються нею.

3. Джерела правового регулювання сімейних відносин

Нормативні джерела сімейного права – нормативно-правові акти, які в сукупності складають сімейне законодавство.

1) Загальні засади правового регулювання сімейних відносин визначені **Конституцією України**. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї (ст. 51 Конституції України).

2) Основним регулятором усього розмаїття сімейних правовідносин є **Сімейний кодекс України** (далі – СК України), прийнятий 10.01.2002 р. У ньому в загальному вигляді сформульовані такі **принципи сімейного законодавства**:

1) демократичність, рівність, гарантування прав та свобод особи;

2) зміцнення сім'ї та утвердження її ролі в суспільстві;

3) побудова сімейних відносин на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, підтримки;

4) виховання у дітей почуття обов'язку перед батьками та іншими членами сім'ї та забезпечення кожній дитині сімейного виховання, можливостей духовного та фізичного розвитку.

СК України охоплює широке коло відносин у сфері сім'ї, **регулює особисті немайнові та майнові відносини між** подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком, іншими членами сім'ї; **не регулює сімейні відносини між** двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником, іншими родичами.

СК України складається з семи розділів:

I. Загальні положення;

II. Шлюб. Права та обов'язки подружжя;

III. Права та обов'язки матері, батька і дитини;

IV. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

V. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів;

VI. Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають

за її межами та іноземцями;

VII. Прикінцеві положення.

3) До регуляторів сімейних відносин належить також **низка законів**, наприклад: Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 р. Підлягають застосуванню також окремі положення ЦК України та ЦПК України. Важливу роль відіграють також і **підзаконні нормативно-правові акти**.

4) Належне місце серед регуляторів сімейних відносин зайняв **договір**. Нові види своєрідних за своєю правовою природою договорів дозволять членам сім'ї вирішувати важливі питання для кожної конкретної життєвої ситуації.

5) В СК України задекларовано можливість вирішення окремих питань керуючись **звичаями**. Відлунням вимог практики стало і врегулювання відносин жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, повернення в законодавство однієї із можливих форм виховання дітей – патронату.

Отже, орієнтування у нормативних джерелах тої чи іншої галузі права (і сімейне право не є винятком у цьому питанні) дозволяє юристу швидко прийняти правильне рішення, надати дієву консультацію, вірно скласти той чи інший юридичний документ. Особливо важливим є знання змін, що відбулися в чинному законодавстві.

Питання для самоперевірки знань:

1. Дайте визначення поняття «сім'я». В якому нормативному акті закріплено це визначення?
2. Які підстави створення сім'ї Вам відомі?
3. Чим регулюються сімейні відносини?
4. Охарактеризуйте «родинність та свояцтво».
5. Дайте визначення сімейного права. Охарактеризуйте його предмет.
6. Охарактеризуйте особливості сімейних відносин.
7. Охарактеризуйте суб'єктів сімейних відносин.
8. Охарактеризуйте систему сімейного права.
9. Охарактеризуйте основні принципи сімейного права.
10. Охарактеризуйте джерела правового регулювання сімейних відносин.